

A TUDOMÁNY JELEN ÁLLÁSPONTJÁN

TOGOSULT-K

A PHILOSOPHIÁNAK

MINT KÜLÖN TUDOMÁNYNAK

MÍVELÉSE?

SZÉKFOGLALÓ ÉRTEKEZÉS

MOLNÁR ALADÁR
EGYETEMI TANÁR|

PEST,
EGGENSBERGER FERDINÁND MAGYAR AKAD. KÖNYVÁROSNÁL
1868.

A TUDOMÁNY JELEN ÁLLÁSPONTJÁN

JOGOSULTAK A

PHILOSOPHIÁNAK

MINT Külön

TUDOMÁNYNAK MÍVELÉSE?

SZÉKFOLGLALÓ ÉRTEKEZÉS
M OLNÁR A L A D Á R
LEVELEZŐ TAGTÓL

(Olvastatott az 1867. decemb. 9-iki ülésen)

Mikor a tekinteted Akadémia a pusztá jó törekvést is méltatva levelező tagjai aurába omolt. ezt természetesen vsak azért tévé, hogy gyámolítsa egyik gyenge munkását azon tudománynak, mely minden tudományágak alapjául, úgy szólva közös gyökeréül tekinthető, s irodalmunkban mégis annyira elhagyatott, hogy iskolai kézi könyveken kívül, alig mutathattunk fül e nőmben egy két önálló művet. Valóban, míg egyfelől arról panaszkodhatunk, hogy a magyar bölcső szett könyveknek nines olvasó közönsége; másfelől mégis könyvárusainktól az idegen irodalmak o nemű termékei je lentékony szánni példányokban kelnek cl. K türemény egyik fő oka, kétséggélük bölcsészeti irodalmunk fejletlen voltában keresendő. Azonban midőn a tekintetes Akadémia megtisztelő s légtől ebb a jövendőben ha kiérdemelhető figyelméért hálás köszönetemet nyilvánítva, bölcsészeti osztályába be akarnék lejni; az utóbbi évek alatt az irodalomban több oldalról Ital látott nyilatkozatok folytán azon kérdés támad bennem: vájjon van-e itt még ma is reám és szaktársaimra szükség? Vajon ha már philosophiával foglalkozó munkásokat is akart a tek. Akadémia kebelébe felvenni, nem az archaeologiai s történeti osztályba kellett volna-e bennünket sorozni? Más szóval azon kezdtem töprenkedni, vájjon a tudomány mai állá-

sán van-e meg szükség reá, hogy a bölcsésztől, külön, önálló tudományképen műveljük, avagy az mint ilyen már az olnvált régiségek közé tartozik, s legfölebb a tudomány történetében érdemes vele foglalkozni?

Ha azt nézzük, hogy a bölcsészet az egymás nyomában gyorsan feltűnt rendszerek után, e század eleje óta tartalmi lag mily csekély előhaladást tett, holott a legtöbb tudományok ép ez idő alatt roppant gyorsasággal fejlődtök: lm azt tokintjük, hogy napjainkban a korábbihoz képest mily csekély érdekeltség mutatkozik a philosophiai szakművek iránt; ím látjuk, hogy még azon Németországban is hol századunk első negyedében az egyetemi ifjak metaphysikai kategória kért párbajokat vívtak, ma az egyetemükön aránylag mennyi-vel kevesebb hallgatója van a tisztán bölcsészeti előadásuknak; hajlandók vagyunk a föltett kérdésre nem-mel felelni. Volt idő, a pedig századokon át tartó, midőn a bölcsészet annyira egyedüli módja volta tudományos vizsgálódásnak, és annyira magában foglalt minden ismeret ágat, hogy a bölcsészet az összes tudomány rendszerű volt, s p. o. Aristotelesnél philosophia és tudomány teljesen egyjelentésű szók. Az egyes tudomány-ágak, alig egy pár ki vételével, mind a bölcsészet köreiben születtek meg és sokáig annak egyes részeit képezték.

Ámde főleg az újabb időben az ismereteknek mind nagyobb fölhalmozódásával, — a tudás körének sokoldalú ki terjedésével, és a vizsgálódás különféle problémáinak határozottabb kifejlődésével a tudomány terén is mind inkább szükségessé vált a munka felosztás. Ez által nem csak új tudományágak jöttek létre; hanem a bölcsészet rendszerének alkatrészeit képezett egyes tudományok a philosophia köréből kiválva, nem is csupán külön önálló tudományokká, de egész tudomány-körökké lettek, melyek magukban ismét számos egyes tudomány-ágakra válnak szét. p. o. csak a természettudományok roppant körét és sokféle ágait tekintsük. — Sőt korunknak a tudományokban való bámulatos haladását főleg azon körülménynek tulajdonítják, hogy az egyes tudományok fölszabadulva a minden egyetemesítő, az emberi tudás egész teljességei egységes rendszerbe kifejtő bölcsészet gyámsága alól, a gondolkodó ész, minden kirámázott

rendszerbe való beleerőszakolástól megmenekülve kutat, szabadon gyűjtí ismereteit, s minden további következményekre vagy az egész szeli egyezőire — való tekintet nélkül dolgozza tol a beszerzett anyagot. Innét azután könnyön szármáz batik a bölcsészeinek, napjainkban sokaknál divatossá vált ócsárlása. Úgyhogy még az emelkedettebb nézetük közé számíthatók azok, kik legalább történeti jelentőségét elismerik, úgy vélekedvén, hogy a bölcsészeti szemlélődés a tudománynak s általában az emberi művelődésnek kifejlődésében megvette szolgálatát akkor, midőn még összes ismereteink belefértek egy szűk rendszer keretébe, s u concret tárgyak kevéssé ismerése miatt, elvont eszmékből lokövetkeztetésekben évelődött s erősödött a gondolkodás. De ma már. midőn az úgy nevezni szokott exact tudományok önállóságra, s nagykorúságra nőttek; midőn épen a vizsgálódás megoszlása folytán jutunk naponként meglepő eredményekre, új meg új fölfedezésekre: ma már a tudomány és műveltség előhaladásában, elvesztette jelentőségét az elvont metaphysikni határozmányok rendszeres fejtegetésével foglalkozó philosophia.

Tagadhatlan tény, hogy a bölcsészet a tudomány haladásában jelenleg nem játszik oly vezérszerepet, mint korábban; tagadhatatlan tény, hogy még a tudósoknál is általában kevesebb érdeklődést tapasztalunk a tisztán philosophiai munkásság — mint a többi ismeret-ágak iránt. — Azonban néztem szerint nagyobb. csalódnánk, ha ezt a bölcsészeti szellem hanyatlásául, és annak a bizonyásául tekintenénk, hogy az igazság tudományos megismeréséért ma már csakúgyan nincs szükség philosophiai szemlélődésre. — hm ollonköröleg úgy látom, hogy a bölcsészetnek mint szaktudománynak háttérbe szorulását nagy részben épen a philosophiai szellemnek nagy elterjedése és bódítása idézte elő.

A múlt század végén i a jelen század első tizedeiben, Angol-, Franczia- és Némethonban kifejlett nagyszerű philosophiai rendszerek nemcsak új tudományos elméleteket alkottak, de új világnézetet fejtettek ki, mely lassanként egész társadalunkban uralkodóvá lett; új elveket állapítottak meg, melyek a többi tudományokat is gyökeresen átalakították, és a melyek annyira átmentek a köz gondolkodásba, hogy ma már az is-

morot minden térein vezérik az elméket kutatásaikban. Gondoljunk csak a történetírás újabbkori átalakulására. Ma már az időszerint egymásután következett eseményeknek philosophiai felfogás nélkül való egyszerű előadása, csak krónika de nem história. Es a kiválóan tapasztalati ismerőtöknek tartott természettudományokban is. épen Angliában látjuk a legnagyobb szellemek által mind jobban érvényestetni a bölcselmi speculation. Sőt ki merem mondani, hogy alig van az ismeretnek oly ága. melyet a begyűjtött tapasztalatoknak philosophiai gondolkodással való feldolgozása ne emelne tudómánnyá. — Ez értelemben mondám, hogy a philosophiat mint külön szaktudományt napjainkban főleg azért láthatjuk háttérbe szorulva, mórt a bölcsészeti gondolkodás minden egyes tudomány-ágon annyira behatolt, hogy nem látják szükségesnek azt külön művelni. — Innét, kik korunk tudományos műveltesegével ismerősek, nőm is tagadják a bölcsészeti gondolkodásúak tudományos jogosultságai, sőt azt minden tudományban szükségesnek ismerik el; hanem (és épen azért) azt állítják, hogy a tudomány mai fejlettségén már fölösleges és gyümölcstől a philosophiat külön tudományképen művelni. — E nézetet fejezé ki a többek között Renan azon elmés hasonlatában, hogy a philosophy olyan a tudományokban. mint az ételekben a fűszer, mely minden étel bo szükséges, hogy az ízletes legyen, de a tiszta fűszer mágáhan sem táplálék, sem ízletes csemege.“ — E látszólag találó hasonatra a philosophiával foglalkozók egyszerűen azt válaszolhatnák ugyan Renannak, miként épen azért szükséges a fűszert külön termeszteni, hogy a szakácsoknak legyen mivel készítményeiket megízesítni, mert a kalbászban sem bonno terem a sava borsa: azonban nekünk legkevésbé szabad kérdéseket tréfával elütni, vagy hasonlatokkal eltakarni. Es inig általában a bölcsészeti gondolkodás ellen intézett támadásokra elég volna tán, a tudomány jelen állás pontjára rámutatni; másfelől ép azon tény ni iáit, hogy ma már a philosophiai elmélkedés minden ismeretkörbe behatolt, csakugyan kérdésbe tehető: jogosult-e még a philosophiának külön tudományul művelése?

Megkísértem e keltésre lehetőleg röviden s indokolva válaszolni. —

Az ismeret bármely ágának külön tudományul kezelését nem csupán az teszi jogosulttá, hogy az ismeretek annyira felhalmozódtak, hogy mennyiségük miatt nem lehetne őket a többivel együtt kezelní: lenem főleg az, hogy a gondolkodásnak oly problémái merültek fel, melyek csak egy külön körben és külön saját mód eszközlött vizsgálódással oldhatók meg. P. o. a történet de természettudományok nem csak azért kell hogy külön tudományok legyenek, mert minden bennük foglalt ismeret, egy tudományban nőm férne el; liánom mert a gondolkodásnak mindegyikben másnemű kérdései vannak, a melyekre más és másnemű vizsgálódással lehet feleletet keresni. És a hajdan csak egy tudomány ágat képezett természettudományok körében viszont, nem csupán a természettani ismeretek mennyiségileg megszaporodása miatt válhattak külön tudományokká a géptan, és a vegytan stb; — hanem mert a természetnek mind több oldalú megismerésével oly különféle problémák merültek fel a gondolkodás előtt, melyek megoldására különnemű tudományos munkaágak váltak szükségesekké. —

Tárgyunkat illetőleg is tehát sajátképen az a kérdés: hogy a bölcsészet rendszeréből kivált, s önállókká növekedett tudományok hagytak-e a philosophia számára valamely özéit, a miért annak léteznie kell, vagy pedig minden magukkal hoztak, s az ő körükben is elvégezhet jük minden tudományos teendőinket? — Az a kérdés, tudunk-e kimutatni a gondolkodásnak olyan problémáit, a molyok ismereteink biztoságának, s így a tudománynak érdekében szükség bogya megoldassanak, de a melyeket a philosophián kívül egy tudomány sem képes saját körében megfejteni? *Ha igen*, az által igazoltuk a philosophiának mint önálló tudománynak a jogosultságát. *Ha nem*, ágy kénytelenek vagyunk bevallani, hogy a bölcsészeinek külön művelése, legföllebb unalmas emberek egyéni gyümölestelen kedvtöltése lehet.

Lássuk tehát.

Tudjuk, hogy a tudományban semmi sem maradhat vizsgálatlanul. Hisz az egész tudomány a valóságnak átható

megvizsgálása, indokolt megértése, vagyis mint mondani szoktuk, az igazság ismerete. De épen mivel a tudomány az igazság megismerése, nem is szabad körébe semmit sem kellő bizonyítás és indokolás nélkül fölvenni. Feltételeken nyugvó állítások, s a tényekre alapított vélemények is csak akkor válhatnak tudományos bizonyosságokká, ha azon alapok és tények, melyektől igazságuk föltételezve van, valókul bizonyítottak. Kik a tudományban a tények constatirozására helyeznek legnagyobb súlyt, s kik csak azt tartják igaznak a mi tény: felejtik hogy lehetnek és vannak számtalan tények, melyek nagyon igazságtalanok; mindenek felett pedig felejtik, hogy a tények magukban sohasem képezhetik a tudomány tartalmát. — A tudomány — akár deductív, akár inductív módszerben művelve — nem a tények összegyűjtésében, hanem a természeti és szellemi világ tényei nők meg vizsgálásában, H azok okainak és törvényeinek a megismérésében állhat. —

A tudomány e feladatának az egyes tudományok (a bölcsészet nélkül) már csak azért sem felelhetnek meg, mert ha a ' tudás minden egyéb kérdéseit képesek volnának is megoldani, egy nagyon lényeges problémáját még csak vizsgálódásuk tárgyává som tehetik, t. i. *magát a tudományt*.

Az egyes tudomány ágak mindegyikében az elme a természeti vagy a szellemi világ valamely tényleg létező körét, s annak egyes tényeit vizsgálva, ez által létrehoz egy új tényt, t. i. a valóság azon köréről való tudományt. A természettudományok nem kévésbé tények, mint maguk a természeti tünemények, a történettudomány nőm kevésbé, mint az általa tárgyalt események. — Magát az ismerőn tényét, a *tudományt*, ez egyes szaktudományok már csak annál fogva sem képesek elmélkedéseik körébe vonni, mert azt saját tárgyuk vizsgákba által ők maguk hozzák létre. Az ismerés nőm működésüknek előttök levő, s elemezheti tárgya, hanem végeredménye. —

De hogyan? míg a tudományban minden bizonyítni, mindenöt igazolni kell: másfelől maga a tudomány maradhatna igazolatlanul? míg a tudományban mindennek okát, észszerűségét és törvényeit keressük; magának a tudománynak

feltételei, elvei, és törvényei megfejtetlenül maradhatnának. Fontosabb volna előtünk a külső világegyetem tőlünk, millió mértöldekre levő csillagrendszereinek a kutatása, mint saját belvilágunk, önszellelmünk legfőbb tényen ok a megismerése?

Míg a többi tudományok épen önlétöket, a tudományt, nem bírják igazolni: addig a bölcsészetnek épen e kérdés megoldása képezi első és legsajátabb föladatát. — Nem csupán Fichte nevezheté rendszere alaprészét tudománytannak, hanem minden philosophiai rendszer, mely e nevet megérdemli, lényegesen *ismeret-* és *tudománytan*.

E pont tüzes fejezetesét jelen értekezésem köre nem engedvén meg, csupán azon tényt legyen szabad felemlítnem, hogy a bölcsészet történeti kifejlődésében mindig a tudás kérdésének átható bírálata és reformja nyitott meg új korszakot; és hogy az emberi tudásnak a philosophia által eszközlött s bírálatai mindig azon kor összes tudományának a reformját idézték elő. Emlékezzünk a görögöknel Sokrates re és Platónra, a keresztyén polgárisodásban Verulami Bako-ra, Descartes-ra, majd Hume, Kant és Hegelre, s az utánuk keletkezett mozgalmakra.

Egy problémát tehát mir találtunk, melyet a többi tudományok a philosophia számára fenhagyta, s annyit tán megengednek, hogy a bölcsészet maradjon meg *tudomány-* vagy *ismerettannak*.

A tárgyak minvoltáról a minőségéről való ismereteinket ítéletekben fejezzük ki (Λ fal fehér, a ló emlős állat, stb). Valamely tárgyat tudományosan ismerni pedig annyi, mint azt indokolva, bizonyítva tudni. Az indokolt ítéletet következtetésnek, vagy zárlatnak hívjuk, (mivel a ló emlős állat, tehát a gerincesek közé tartozik, stb). És így a bölcsészet mint tudomány tan. először is a fogalmakról (az ítéletek fogalmakból állanak), ítéletekről és következtetésekről szálló tudomány volna, azaz, az, a mit logikának szoktunk nevezni.

Mielőtt azonban a fogalmakat, a azoknak ítéletekké és következtetésekkel összekapcsolását tárgyalná, meg kell vizsgálnia azon alaptényezőket, melyek úgy a természet mint a szollem körében az összes lét világának egyetemes alaphatórmányai; következőleg a melyek a mi elménket is hatá-

rozzák már a fogalmak képezésében és minden nap gondolkodásában. — Ezek az úgynevezett kategóriák, melyeken mivel éppen úgy természeti mint a szellemi léteinek alaphatározmanyai, tán helyesebben mondhatnánk léthalározmanyoknak. A valóság egyetemes és szükséges harározmanyai, más szóval: *az okosság kategóriái*.

Ez utolsó elnevezésre vonatkozólag meg kell jegyeznem, hogy e szót „okosság vagy ész“ egész általánosságban véve, vele épen úgy a gondolkodó elmében nyilvánuló, mint a tárgyakban létező okosságot akarom kifejezni. És a folebb említőit kategóriák alatt azon szükséges határozmanyokat értem, a melyek szerint kell a mi elménknek is működni, ha okosan akarunk gondolkodni: és a melyeket kell felkeresnünk a természeti tárgyakban és tünetekben, midőn azoknak valódi ok- és okozati összefüggését, rendjét, törvényét. akarjuk feltalálni.

Tulajdonképen minden tudományban ezt az okosságot keressük föl s akarjuk megismerni, csak hogy létezésének más-más köreiben és nyilvánulásainban. — A történész p. o. az emberi cselekményekben, és a közélet fejlődésében nyilvánuló törvényeket és okosságot nyomozza. A természettolvár a növény-élet törvényeiben, vagy a chemiai elemek összeköttetésében létező észt kutatja. A jogtudós és államgazdász az állami s társadalmi viszonyok észszerű rendezésében valósítandó okosságot keresi, stb. — És mégis, mi az, a mit általában esznek, okosságnak nevezünk? s a mi minden vizsgálódásaink voltaképeni tárgyat képezi? E kérdésre egyedül a philosophia felelhet, a valóság szükségképi batározmanyai egész rendszerének a kifejtése s megállapítása által. —

A többi tudományok mindegyike az okosságot létezésének egyes különös köreiben vizsgálja. Természetesen vannak annak olyan határozmanyai is, melyek létezésének részleges köreire tartozván, csakis azokban érvényesek. Így p. o. lehet valami nagyon okos a művészettel, de a mi nagyon oktalan volna az államéletben. — Azonban viszont vannak az esznek oly egyetemes kategóriái, melyek létezésének minden köreiben egyképen érvényesek, és a melyeket

ha kellő figyelembe nem veszünk, épen úgy oktalanságot követünk el a közélet rendezésében, mint hamis okoskodásra jutunk a természet vagy a művészet vizsgálatában. Ezek már a sajátképeni általános ész-kategóriák, melyeknek kifejtése kizártlag a philosophiának (illetőleg a metaphysika és logika névvel jelentetni szokott részének a feladata). —

Ilyen határozmanyok a többek között: a mivolt, a mennyiségeg, a lényeg, és jelenség, a causalitass, a czélosság, a végetlenség, azután a fogalom, az ítélet, a következtetés, az elv, stb. A causalitasról ép úgy beszél a történész, mint a chemicus; lényegről, czélosságról csak úgy szól az államgazdász mint az aesthoticus, a geolog csak úgy ítélt, következtet mint a jogtudós, nem mivel aestheticus, jogász vagy természetbúvár, hanem mert gondolkodó ember. De mi az a causalitas vagy a czélosság, mik ezek törvényei? mi viszonyban vannak lényeg és jelenség? mik a helyes ítélezés, és következtetés kellékei? Azt séma természettudós, mint a természet bűvára, sem a jogász mint a jogélet nyomozója nem vizsgálhatja. — A politicusok és történészek nem csak beszéllnek elvekről, hanem fölöttük szigorúan ítélnek: de mi az „elv“? ez sem politikai, sem történeti kérdés nem. A kiválóan exact tudománynak tartott mathesis a mennyiséggel foglalkozik; de hogy mi a mennyiségeg? erre a mathesis nem felelhet, ez metaphysikai kérdés. A mathematicusok noha csak úgy szórják a „végetlent“ mint a kalmár az apró pénzt; de mi a végetlen? azt nem mondhatják meg, az metaphysikai kérdés. —

Egy szóval, egész serege van azon fogalmaknak, melyek, mivel a valóság vagyis az okosság általános határozmanyait fejezik ki, minden tudományban szél ti re használtatnak, s melyek annyira fontosak (úgy szólva alapfogalmak), hogy bármely tudományban is azok helyes használatától függ ismereteink helyessége; de a melyeket a bölcsézetek kívül egy tudomány sem bír saját körében megfejteni, s szabatosan megállapítani.

Azt pedig csak nem fogják a philosophiának épen ellenesei állítja, hogy ez alapfogalmakat a bölcsészet már oly

tökéletesen megállapította, hogy azok tudományos vizsgálata jövendőre szükségtelen?

Általában nagyon csalódnak, kik azt vélik, hogy a bölcsészet a többi tudományok határán túl,— tán épen azon ponton kezdődnék, hol az emberi tapasztalás végződik; és ezért csak az exact tudás körén kívül, vagy tol ül álló fogalmakról elmélkedhetnék. Megfordítva, a philosophiának mindenek előlt az ismeret azon alapját kell felépítni, melyről a többi tudományok kiindulnak; magát a tapasztalást, és általában az emberi tudalmat kell igazolnia.

Azonban az itt egyedül a bölcsészeti vizsgálódással mcgoldhatókul felmutatott problémák által a bölcsészet egész rendszerének csak első része, az Aristoteles által úgy nevezett *περὶ τῆς λογοφύσης* vagyis a mai metaphysika és logika igazolható. — És erre azt mondhatják, ám jól van, a metaphysikának és logikának meglővén más tudományok által be nem tölthető feladatai, művelteessenek külön tudományokul, de az egész bölcsészet ma már csak is ezekből állhat. Azon többi tudományok tárgyait pedig, molyok épen a bölcsészeinek részei voltak, s onnét váltak ki önálló ismeretkörökké, továbbra csakugyan nem szükség a philosophiában is vizsgálni. Ma már fölösleges, hogy a metaphysikával egy rendszerben művelhessék a természet bölcsészeti, embertan, erkölctan, jog és állnmélet bölcsészet stb.

E pontra vonatkozólag, legyen szabad ez alkalommal csupán néhány megjegyzést tennem.

„Az ismeret egyes ágainak a tudomány önálló köreivé emelkedése, a tudományos bútáratnak az újabb időben ez által származott részlegesülése, kétségtől nem csak örvendetes tanúsága ismereteink gazdagodásának, és a tudomány nagyszerű emelkedettségének, hanem jelentékeny tényezője cs biztosítéka, a tudományos műveltegség sikeres tovább haladásának is. Ámde meggyőződésem szerint a tudományos vizsgálódásnak épen az utóbbi időkben vett eme fordulatával van és leend nagy szükség arra, hogy az ismeretek rendszeres bölcsészt vizsgálódással is tárgy altassanak.

Ne felejtsük, hogy a munka felosztás mint mindenütt, úgy a tudomány terén is magában szétesettségre, az erők és

nyert eredmények szétforgácsolására vezet. A sikeres továbbhaladásnak pedig ép oly lényeges feltétele, a föl osztott munka eredményeinek összefoglalt rend szorításé.“

„A régibb kor tudományosságának egyik nagy hiánya volt, hogy a tudás egyes oldalait, s általában a részleteket nem bírta kifejteni; hanem csak egyetemes elvek, általános tételek elvont megállapítására törekedett. Ma ellenben, a részletek buvárlásában, az ismeret minden egyes ágainak kiaknázásában áll a tudományos mozgalmak fő iránya. Valósággal a mykroskopiai vizsgálódás jellemzi általában napjaink tudományos törekvéseit.“

Ámde épen az emberi tudásnak okkép nyert, és naponként szaporodó sokoldalúsága és sokfélesége teszi mind szükségesebbé a tudatom egészteljességének, a részletek benső egybefüggésének bölcsészeti rendszeres felfogását. — A tudomány egyes körei bármily különfélékül tűnjenelek is föl, de egyfelől ugyanazon gondolkozó szellem terményei, s másfelől a lényegében ugyanazon okosságnak különböző nyilvánulásaiban való megismerései. Ez oka, hogy az egyes tudományok egymás iránt nem lehetnek közönyösök, hanem a tudásnak egy bizonyos körben való előmenetele okvetlenül hat a tudomány egyéb ágainak a kifejlődésére is; innét van hogy minden egyes tudomány csak a többivel való benső egyezetében, s az összes tudományuk rendszerében egészül ki, és nyeri sajátlagos jelentőségét.

Röviden szólva: az emberi vizsgálódás tárgyának ropsztant sokoldalúsága, s létezési köreinek gazdag külön féleségei miatt, lehetetlen volna ismereteinket egy tudomány-rendszerben kifejteni, s azok részleteit csupán általános olvokból lekövetkeztetni; szükséges tehát hogy sok egyes önálló tudományágak keletkezzenek, s minél több részletes kutatásokkal törekedjünk a valóság világát megismerni. De viszont másfelől mind a gondolkodó szellem egységénél, mind lőlog annál fogva, hogy n tudományban megismerni óhajtott okosság világa lényegében egy, és annak minden különféle körei bensőleg egybefüggő rendezett egészet képeznek, — igenis szükséges a róla való ismereteinket a tudalomnak oly egysé-

ges rendszerében is kifejteni, mint a hogy ezt a bölcsészeinek kell eszközölni.

Igen, hanem ez esetben a bölcsészet a többi tudományoknak csupán egyszerű encyclopaediája. nem pedig tőlük tartalmilag különböző önálló tudomány.

De igen.

A philosophia az által, hogy a többi tudományok eredményeit is feldolgozva, a valóság rendszerének megfelelő ismeret-rend szerint igyekezik előállítni, s ekként az egyes ismeret-köreiket egymásból fejti ki: ez által, nem csupán a különböző tudományágakat állítja össze, hanem ogy út ml itt is oly problémák megoldásával foglalkozik, melyeket maguk azon egyes tudományok alig érinthetnek.

Fölebb azt iparkodtam kimutatni, hogy a bölcsészet hivatása, a többi tudományok helyett magát a tudományt tudományosan megállapítni. Most azt vagyok kénytelen kimondani, hogy a bölcsészeinek kell a gondolkodás előtt igazolni magukat azon létezési körököt, illetőleg ismeret-tártyakat is, melyeket a többi tudományok mint készen találtakat vizsgálnak. P. o. a történész készen talált történeti eseményeket, s egyes nemzeteknek, vagy az egész emberiségnek azokon át való kifejlődését vizsgálja. De miért szükséges, hogy az emberiség ne egyszerre érjen célt, hanem ez-rodévek küzdelmein át, az események lassú folyásában tökéletesedve közeledjék feladatához? másszóval, miért okszerű hogy van történet? E kérdésre nem a történet mint külön szaktudomány, hunom a történet bölcsészei, mint a plnlosopliia rendszerének az embertan és ethika mellett álló része, felelhet, kimutatván a történeti kifejlődés szükségét az ember fogalmából s az mberi intézmények természetéből. A jogtudós a jog- és államéletet tárgyalja. De miért észszerű, és így miért szükséges az emberek cselekvéseit megállapított jogviszonyok által rendezni, miért kell az emberi társadalomnak államokká szerveződni? A jog- és államélet miként igazolhatók a gondolkodás előtt? E kérdésekre nem a positiv jog tudosa, hanem a jog bölcselő adhat választ; és az is csak annál fogva felelhet, mert a jogosságot és az államot nem elszigetelten, hanem az erkölcsi világ többi köreivel s az egyéni emberrel való összefüggésükben vizsgálja, és így tovább.

Λ theologai tárgyalja valamely létező vallás eszméit, előadja, hogy azon vallás hívei minden viszonyban érzik és tudják magukat Istenhez. De mennyiben mutatható ki a gondolkodás előtt az Isten eszmének realitása? miért szükséges az embernek Istennel azon viszonyban élni, a melyet vallásnak nevezünk? és így miért okos, hogy az embernek vallása legyen? E kérdések a positiv taeologia embere előtt ágy szólva fel som merülhetnek. E kérdésekre a természeti és szellemi világegyetem philosophiai átvizsgálása adhat választ.

E tüinemények oka egyszerűen abban rejlik, hogy a vizsgálódásunk tárgyául szolgáló természeti és szellemi világ minden egyes körei oly összefüggő egészet képeznek, hogy mindegyik külön kör létezésének okát és szükségét esak a többivel való egybefüggésének és azokból következésének a belátása által ismerhetjük meg. Ide járul a philosophiának még két sajátlagossága, moly szinte szükségessé teszi, hogy az, az ismeret minden ágait legalább föbb elveikben magába foglalja. E sajátlagosság abból áll, hogy minden bölcsészeti rendszer 1-ször kora világnézetének tudományos kifejezése, és 2-or az ember önismerete akar lenni. —

Gyakran halljuk mondani, hogy minden kornak megvan uralkodó világnezlete. Ez tulajdonképen azt teszi, hogy minden kornak vannak bizonyos alapelvei, melyek úgy a gyakorlati életben, mint az elmélet terén, a vallásos érzületben, a művészettel, és a tudományban, szóval a szellemi élet minden köreiben érvényesítik magukat: melyek az cm berek cselekvését és gondolkodását irányozzák; és a melyek ezeknél fogva a kor összes műveltségének határozott jellemet adnak. minden egyes philosophia (az összes természeti és szellemi életnek föbb elveiben való (elfogása akar vár lenni) egy világnezletet fejt ki a tudomány egész rend szerévé. Innét mondhatjuk, hogy minden sikerült bölcsészeti rendszer, a korabeli összes műveltség irányadó eszméinek és alapelveinek tudományos megismerése; a mi pedig csak az által lehet, ha nem szorítkozik csupán metaphysikai és logikai alapfogalmak megállapítására, hanem a természeti és szellemi élétől is vizsgálódása tárgyává teszi.

Mind e felsorolt okokból folyik a bölcsészetnek azon másik saját lakossága, t. i. hogy az, *az ember tudományos önismerete.* *) „Önismerete nem csak az egyénnel, hanoin a nagy embernek azaz emberiségnek. És pedig nem egyedül azáltal, mert minden erkölcsi intézményeket s műveltségi viszonykai elmélkedése körébe von; mert tüzetesen a tudást, az akaratot, szóval az embert, minden szellemi tevékenységgel teszi kutatása tárgyává; hanem még a mennyiben a természeti világot vizsgálja is. A természetbúvár észlelheti a növény életjelenségeit, vagy a villámosság tüneteit. A nélküл, hogy a miatt a növényeken és a villámosságon kívül egyébre is kellene gondolnia. De a philosoph nem vizsgálhatja át a természet országát a nélküл, hogy a szellem és természet közötti viszony fölött is ne elmélkedjék. E problémának minél tisztább megoldásával egyenlő mérvben juttunk el az emberi szellem mind világosabb megismerésére.

Egyébiránt világismoret és önismeret nem csak össze függésben vannak, hanem egyenesen egymásból folynak.

Minél jobban megértjük a világot, melyben élünk, minél inkább tudjuk törvényeit és rendjét: annál jobban tisztaiban vagyunk saját helyzetünkkel, feladatunkkal és teendőinkkel. A természet ismeretének az új korban történt roppant haladása és változása mily óriás mérvben változtatta meg az emberi törekvéseket, a társadalmi munkásságot; sőt mily ide-mítő befolyást gyakorolt még a vallásos öntudatra is! „A természet törvényeinek s működő erőinek ismerete szabaddá tesz, mert függetlenít hatalmuk alól, és úrrá tesz a dolgok fölött“, mondja Verulami Bakó.

Azonban megfordítva is áll. Sőt tulajdonképen a világismeret csak visszahatólag bírja fejleszteni az önismeretet, mert voltaképeu az ember világtudata lényegesen öntudatában gyökeredzik, onnét nől ki. A természeti világ ismereté-

* E pontra vonatkozó nézeteim most is ugyanazok lóvén, melyeket ez év folytán megjelent „Bölcsészet-történetem“ I. füzetének a bevezető sében előadtam, azért nem véltem plágiumot elkövetni. ha egyszerűen Annak 20-27 lapjairól veszem át e sorokat. — Különben is nevezett művem bevezetésében e térfy több oldalról van fejtégetve.

nek korunkbeli átalakulása és óriás haladása, csupán az emberi szellem önmagáról való tudatának azon pontra fejlettségevel lett lehető és szükséges, melyre az az újabb időben emelkedett. Kik minden, egyedül a tapasztalásnak akarnak köszönni, magyarázzák ki, mi az oka annak, hogy báróiéitől fogva ott álltak az ember szemei előtt ugyanazon tárgyak, a melyeket nem észlel, s bár évezredek óta tapasztalta ugyanazon tüneményeket: mégis ezred évek alatt nem tehetett ismeretében oly haladást, nyomozásaiban nem juthatott oly gyümölcsöző eredményekre, mint korunkban egy pár század avagy egykét évtized alatt? A keleti perzsának, akár az aestheticus görögnek, avagy csak a hatodik század vallásos öntudatában élt keresztyénnek is. lehetetlen lett volna egy Newton felfedezéseire jöni, s végre az ember gondolkodásának az emberi öntudatnak kellett gyökeresen megváltoznia.

Meg kell itt jegyeznem, hogy az a világ, a miről világismeretünkben beszélhetünk, nem szellemünkktől függetlenül létezik, hanem csupán elménkben, saját tudatunkban élővilág. A világ megismerésének nélkülözhetlen feltétele, hogy legyen egy eredeti, önálló ismerő szellem, aki a világot magának obiicialja, vizsgálódása tárgyává teszi, s a megismerés folytán magába felöleli. A megismert világ tehát nem más, mint saját szellemi munkásságunk által tudatunkban előállított és színezett világ, az a világ, melyben saját elménk is visszatükröződik. Ezért monda egy philosoph, hogy minden hamis világnézet öncsalás, és minden helyes világnézet önismeret. Ez oka, hogy a tudott világ a mi egész benső világunknak egy részét képezi; s innét mondhatjuk, hogy az önismeret, az emberi szellem belvilágának a megismerése a leggazdagabb, mert a világismeret is magába öleli.

Önismeret és világismeret e legbensőbb összefüggése és kölcsönös egymásra hatása, mely ebben tárgyuk rokonságán alapül. A világismeret tárgya a rajtunk kívüli világ, az öntudat tárgya saját énünk, s itt tágabb értelemben az emberi szellem Ámde az elmélkedésünk tárgyául szolgáló világ nem lehel a mi gondolkodó elménk világától merőben idegen, valami egyáltalán más; mórt akkor sohasem volnánk képesek megérteni. Kottásom bírnánk felfogni. Megérteni csak azt tud-

juk, a mit értelmünkkel össze bírunk egyeztetni, vagy is helyesebben szólva, a minek eszünkkel való egyezetét belátjuk. A világot egyedül azon föltét alatt vagyunk képesek felfogni, mert benne a mi gondolkodó okosságunkkal analógon okosság rendszerét találjuk fel.*.) A bölcsészetben a gondolkodó elme ez okosság világának akar teljes tudatára jöni, azért hogy önmagát megértse. A világégyetemet is azért vizsgálja, hogy benne az embert megismerje. Ezt látjuk nem csupán — mint Fischer K. mondja **) — azon philosophiákban, melyek az önismeretet előre kitűzött problémájukul vallják, és a me lyok fordulatpontokat képeznek a bölcsészet kifejlődésében; hanoin kivétel nélkül minden rendszerben, Augustinus then téglájában úgy, miként Spinoza naturalismusában.

Vizsgálódásom kezdetén azt mondám, hogy „vájjon a tudomány jelen állásán jogosult-e még a bölcsészeinek kit lön tudományul művelése?“ ez attól függ, ha tudunk-e ki mutatni a tudományos gondolkodásnak oly megfejtendő problémáit, melyeket egyedül az önálló philosophiai vizsgálódós képes megoldani? A kérdés fölött elmélkedve, mint tanul mányom előadott eredményes tanúsítja, azon meggyőződésre jöttem, hogy igenis egyedül a bölcsészeti vizsgálódás körébe tartozható számos oly fogalmaink s illetőleg kérdéseink vannak, melyeknek megállapítása, és illetőleg megfejtése nélkül összes tudományos ismereteink alapjukban indokolatlanok, részleteikben hézagosak volnának.

Ezzel a bölcsészeinek mint önálló tudománynak a jogosultsága igazolva volna

Mennyiben voltam képes elmélkedésemmel tiszta hallatóimat is meggyőzni felőle? nem tudom. E tekintetben czé-

*) Szinte ez alapon lehető saját gondolatainkat a külvalóságban is érvényesíteni.

**) Gesell. I. neuern Phil. 2-ik kiad. 1. köt. 12. I. E bármily erősen hangsúlyozza is, hogy a philosophia nem lehet és nem akar lenni egyéb mint emberi önismeret, mégis azt mondja, hogy ez minden rendszernek alaphemája, ha nem egyenként, de összefüggésükben vesszük őket. Különösen az által, hogy a fordulópontokul szolgáló azon rendszerek, melyek az önismeretet tüzték ki problémájukul uralkodnak az utánuk és belőlük következett rendszereken is.

lomat értem, ha tanulmányom közlésével sikerült a nálamnál illetékesebb elmék figyelmét felkelteni e kérdés iránt. — Magamnak pedig azon meggyőződést szereztem, hogy a tudomány érdekében cselekszem, ha továbbra is a bölcsészet szolgálatára szentelendem magamat; és hogy ha minden igyekeztem mellett is munkásságom eredménytelen lenne tudományosságunkra nézve, annak oka nem a választott munkatér terméketlensége, hanem a munkás gyengesége leend.